

Muhammed neslinden gelen Mirza İbrâhim tarafından tashih edilmiş ve bir mukaddime ilâvesiyle yayımlanmıştır (Kahire 1356). 7. *el-Burhân fi't-teklîf ve'l-beyân*. Allah'ın kullarını mükellef kılmasını konu edinen çalışmada Ahbâriyye'nin görüşleri desteklenirken Usûliyye'nin düşünceleri reddedilmiştir (Bağdad 1341). Esere Ali Muhammed Bâb'ın yazdığı hâşiyede ileri sürülen bazı itirazlara, Mirza Muhammed'in öğrencilerinden Mirza Muhammed Bâkır Lârî Deştî tarafından kaleme alınan ve *el-Burhân*'in şerhi olan *el-Kelîmâtü'l-hâkâniyye*'de cevap verilmiştir. 8. *Fethu'l-bâb*. İlim kapısının kapandığını iddia edenlerin düşüncelerini red amacıyla yazılan kitabı Cemâleddin Mirza Ahmed Ahbârî neşretmiştir (Bağdat 1342). 9. *Meşâdirü'l-envâr fi'l-ictihâd ve'l-aḥbâr*. Eserde imamlardan gelen haberlere itibar edilmesinin gerekliliği belirtilmekte ve ictihada karşı çıkılmaktadır (Bağdad-Necef 1341, 1342). 10. *Tuḥfe-i Emîn (Semîn)*. Muhammed Emîn Han Hemedânî'nin çeşitli konularda on iki sorusunun cevabını ihtiva eden bir risâledir (Münzevî, II, 941). Mirza Muhammed'in bunların dışında çok sayıda eseri mevcuttur (eserlerinin geniş bir listesi ve buldukları kütüphaneler için bk. M. Ali Habîbâbâdî, III, 935-942; *DMBİ*, VII, 159).

BİBLİYOGRAFYA :

Zeynelâbidin-i Şîrvânî, *Bustânü's-seyâḥa*, Tahran 1310, s. 580-581; Hidâyet, *Ravzatü's-şafâ*, IX, 415; M. Haşan Han l'timâdü'ssâftana, *Târîḫ-i Muntazam-ı Nâsirî*, Tahran 1330, III, 116; Hânsârî, *Ravzatü'l-cennât* (nşr. Esmâullah İsmâ-iliyyân), Kum 1392, VII, 127-140; Browne, *LHP*, IV, 374-376; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, Tebriz, ts. (Çâphâne-i Şafak), I, 85-86; Ma'sûm Ali Şah, *Ṭarâ'îḫ*, I, 183-184; Münzevî, *Fihrist*, II, 887, 908-909, 911, 941; M. Ali Habîbâbâdî, *Mekârimü'l-âşâr*, İsfahan 1351 ḫş., III, 925-944; Kehâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IX, 31; Hamid Algar, *Religion and State in Iran, 1785-1906: The Role of the Ulema in the Qajar Period*, Berkeley-Los Angeles 1969, s. 64-66; a.mlf., "Akâbân, Mirzâ Moḥammad", *EIr*, I, 716; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşâñifi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, I, 53; II, 318; V, 588; VIII, 267; X, 14; A'yânü's-Şî'a, IX, 173; M. Âsaf Fikret, *Fihrist-i Eliḫbâ'i-yi Kütüb-i Ḥaḫḫi-yi Kitâbhâne-i Merkezî-yi Âsitân-ı Kudsi Rażavî*, Meşhed 1369, s. 14, 87, 215, 225, 244, 315, 380, 391, 423, 441, 494, 523, 533, 567, 572; Metin Yurdağür, "Ahbâriyye", *DİA*, I, 490-491; Rızâ Şükrî, "Aḫbârî, Mirzâ Muḥammad", *DMBİ*, VII, 157-160.

MUSTAFA ÖZ

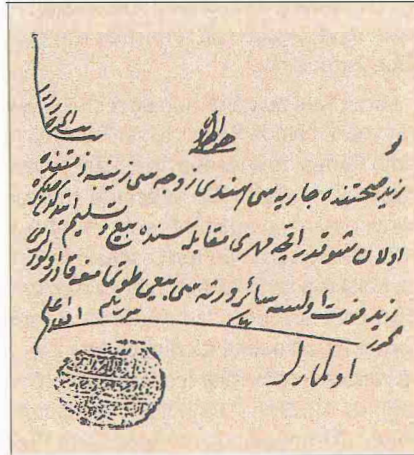
MİRZA MUSTAFA EFENDİ

(ö. 1135/1722)

Osmanlı şeyhülislâmı.

1040 (1630-31) yılı dolayında Batum'da doğdu. Batumlu Abdür-rauf Efendi'nin oğludur. Enderun'da yetişen üç şeyhülislâmın birincisidir. 1056'da (1646) İstanbul'a giderek Galata Sarayı'na girdi, burada İmâm-ı Sultânî Şâmî Hüseyin Efendi ve Kiçi Mehmed Efendi'den ders aldı. Ardından Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin derslerine devam etti. Sultan İbrâhim'in saltanatının sonlarında Topkapı Sarayı'nda Enderun'da Küçük Oda, ardından Büyük Oda talebeleri (halifeleri) arasına alındı. Kısa zamanda yükselerek kilâr-ı âmireye başhalife oldu. Kabiliyet ve çalışkanlığı IV. Mehmed'in dikkatini çekince hatt-ı hü-mâyunla müstakim olarak Minkârîzâde'den mülâzım olması emredildi. Sarây-ı Hümâyun'da on altı yıl görev yaptı. 1072'de (1661-62) ilmiye mesleğine geçti. Önce derecesi 40 akçe olan medreseye ulaştı. 1 Safer 1075'te (24 Ağustos 1664) ibtidâ-i hâric itibarıyla Osman Efendi Dârülhadis Medresesi'ne, 22 Muharrem 1081'de (11 Haziran 1670) Kasım Paşa Medresesi'ne, 25 Muharrem 1083'te (23 Mayıs 1672) ibtidâ-i dâhil itibarıyla Nişancı Paşa-yı Atîk Medresesi'ne müderris oldu. Aynı yılın safer ayında (Haziran 1672) IV. Mehmed'in Kamanîçe harekâtı sırasında Musâhib Mustafa Paşa'nın yanında sefere katıldı. Kamanîçe'nin fethinin ardından

Mirza Mustafa Efendi'nin bir fetvası (*İlmiyye Salnâmesi*, s. 504)

receb ayında (Kasım 1672) Halep pâyesiyale Kamanîçe kadılığına getirildi. 1 Şâban 1085'te (31 Ekim 1674) görev süresini tamamladı ve kendisine Cisriergene kazası arpalık olarak verildi. 1 Cemâziyelevvel 1086'da (24 Temmuz 1675) Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın desteğiyle Yenişehir-i Fenâr kadılığına tayin edildi, bir yıl sonra da azledildi. 13 Muharrem 1092'de (2 Şubat 1681) Rebîülâhir ayından (Mayıs 1681) başlamak üzere Mısır, 20 Rebîülevvel 1096'da (24 Şubat 1675) 1 Muharrem 1097'den (28 Kasım 1685) başlamak üzere Mekke kadılığına getirildi. Bir yıl sonra görevden alındı ve Güzelhisar kazası kendisine arpalık verildi.

Rebîülâhir 1099'da (Şubat 1688) İstanbul kadısı oldu. Sadâret Kaymakamı Ömer Paşa ile araları açıldığından her ikisi de birbirini padişaha şikâyet edince Rebîülâhir 1100'de (Şubat 1689) İstanbul kadılığından azledilip arpalık olarak Antep kazası verildi, ardından Midilli'ye sürgüne gönderildi (Râşid, II, 69). Bir müddet sonra affedilip İstanbul'a geldi. Ancak II. Süleyman'ı hal'edip IV. Mehmed'i tekrar hükümdar yapmak isteyen ulemâ arasında yer aldığı gerekçesiyle Şâban 1102'de (Mayıs 1691) Limni'ye, oradan da Kıbrıs adasına sürüldü (Silâhdar, II, 569; Râşid, II, 155). Şâban 1103'te (Nisan 1692) İstanbul'a dönmeye izin verildi. 25 Rebîülevvel 1105'te (24 Kasım 1693) Anadolu kazaskerliği pâyesiyale Çirmen ve Havass-ı Mahmud Paşa kazaları arpalıklarına ilâve edildi.

Şâban 1106'da (Mart 1695) Rumeli kazaskeri oldu, bir yıl sonra emekliye sevkedildi ve arpalık olarak kendisine Üsküdar kazası verildi. 1 Şâban 1109'da (12 Şubat 1698) ikinci defa Rumeli kazaskerliğine getirildi, 15 Zilhicce 1110'da (14 Haziran 1699) azledilince İstanbul Emirgân'daki yalısına çekildi. Birkaç gün sonra görevi sırasında bazı uygunsuz işler yaptığı ve rüşvet aldığı isnadıyla Sinop'a sürgüne yollandı (Muharrem 1111 / Temmuz 1699 tarihli hüküm: BA, MD, nr. 111, s. 43). Dört yıl burada ailesiyle birlikte kaldı, Receb 1115'te (Kasım 1703) İstanbul'a dönmeye izin verildi. II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi ve Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi olayının ardından İstanbul'a geldi ve uzun bir süre herhangi bir göreve tayin edilmedi. Kendisine verilen arpalıkları ile geçindi. 27 Zilkade 1120'de (7 Şubat 1709) üçüncü defa Rumeli kazaskeri oldu. 1 Muharrem 1122'de (2 Mart 1710) mâzul olup Manisa ve Mudanya arpalıkları tahsis edildi. 1 Ramazan 1123'te (13 Ekim

MİRZA MUHAMMED HAN

(bk. KAZVİNÎ, Mirza Muhammed Han).

1711) Üsküdar arpalığı kendisine ikinci defa verildi.

Mirza Mustafa Efendi, 8 Zilhicce 1126'da (15 Aralık 1714) İmâm-ı Şehriyârî Mahmud Efendi'nin yerine şeyhülislâm tayin edildi. İlimiye mesleğinin temelini oluşturan mülâzemet sisteminin düzene konulmasıyla ilgili kendisine hitaben çıkarılan ferman üzerine bu konuda bazı yeni düzenlemeler yaptı (Râşid, IV, 49-52). Ancak şeyhülislâmlığı uzun sürmedi; Rumeli Kazaskeri Damadzâde Ahmed ve Anadolu Kazaskeri Hamidzâde Abdullah efendiler aleyhine verilen mazzam bir arzuhal yüzünden her iki kazaskerin de azlini emreden III. Ahmed, bunun şeyhülislâmın adamları tarafından kaleme alındığını öğrenince onu da görevden aldı (24 Cemâziyelâhîr 1127 / 27 Haziran 1715). 1127 Receb ayı ortalarında (Temmuz 1715 ortaları) gönderdiği bir hükümle de Trabzon'da mecburi ikametini emretti. Geçimi için 23 Safer 1128'de (17 Şubat 1716) önce Üsküdar ve Mudanya, ardından başka yerler ilâvesiyle dokuz kaza birden kendisine arpalık olarak verildi. Bir süre Trabzon'da oturan Mirza Mustafa Efendi'nin Şevval 1128'de (Eylül 1716) Bolu'ya gelmesine müsaade edildi. Daha sonra affedilerek İstanbul'a döndü. II. Mustafa'nın kendisine temlik etmiş olduğu Emirgân'daki Mîrgünoğlu yalısında (Sâlim, s. 30) ömrünün kalan kısmını geçirdi. 3 Safer 1135'te (13 Kasım 1722) vefat ettiğinde yaşı doksanı geçmişti. Fâti Camii'nde namazı kılındıktan sonra yalısı yakınındaki Kalenderhâne'de yaptırdığı mektebin yakınına defnedildi. Kâmi Mehmed Efendi ölümü üzerine yazdığı şiir sonunda, "Mesken-i Mirzâ Efendi ola firdevs-i naîm" mısraını tarih düşürmüştür.

Şeyhülislâmın verdiği fetvaların cevap ve imza kısımlarını bizzat kendilerinin yazmaları teamül olduğu halde yaşlılığı ve rahatsızlığı sebebiyle ilk defa Mirza Efendi'nin fetvalarında imza yerine şahsî mührünü kullanmasına izin verilmiştir. Kaynaklarda meânî, kelâm, tefsir ve hadiste söz sahibi bir âlim olduğu, bazı Kur'an âyetlerinin tefsirine dair mütalaaaları, kıyamet alâmetleri (eşrât-ı sâat) üzerine risâlesi, okuduğu kitaplarla ilgili hâşiyeleri (meselâ bk. *Hâşiye 'alâ şerh'i'r-Risâleti'l-Hüseyiniyye fi'l-âdâb*, Beyazıt Devlet Ktp., Velîyyüddin Efendi, nr. 2872) bulunduğu belirtilir (Şeyhî, II, 537). Oğlu tezkire sahibi Kazasker Mirzazâde Sâlim Efendi olup aileden daha sonra başka âlimler de yetişmiştir. Ailenin diğer bir ulemâ ailesi olan Mirzazâdeler'le ilgisi yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 111, s. 43; Silâhdar, *Târih*, II, 569; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, II, 533-537; Râşid, *Târih*, II, 69, 155; IV, 49-52, 76; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 30; Tayyarzâde Atâ Bey, *Târih-i Atâ*, İstanbul, ts., II, 182-184; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 503-504 (fetva örneğinde imza yerine mühür kullanmıştır); Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 462-464; a.mlf., *İlmiye Teşkilâtı*, s. 51, 204; Danişmend, *Kronoloji*², V, 136; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972, s. 113-114.

MEHMET İPŞİRLİ

MİRZA TAKİ HAN

(میرزا تقی خان)

Emîr-i Kebîr
Muhammed Takî Han Ferâhânî
(ö. 1268/1852)

İrânî ıslahatçı devlet adamı.

1222 (1807) yılında İrâk-ı Acem'de Ferâhân yakınlarındaki Hezâve'de doğdu. Emîr-i Kebîr, Atabeg ve Emîr-i Nizâm unvanlarıyla anılır. Hayatının ilk dönemi hakkındaki bilgiler kısıtlıdır. Bir açığı olan babası Kerbelâyî Muhammed Kurban, Ferâhân'da Kâim-i Makâm Mirza Büzürg'ün hizmetinde bulunduğundan ailesi onunla birlikte önce Tahran'a, ardından Tebriz'e yerleşti. Mirza Büzürg babasının yardımcısı olarak çalışan Mirza Takî'nin zekâ ve kabiliyetini farkedince oğullarıyla birlikte ders almasını ve iyi bir eğitim görmesini sağladı. Mirza Takî öğrenimini tamamladıktan sonra Mirza Büzürg tarafından kâtiplik görevine getirildi. Bu sırada dönemin siyasî şahsiyetlerini yakından tanıma fırsatı buldu. Mirza Büzürg 1237'de (1822) ölünce yerine geçen oğlu Ebül-Kâsım zamanında önce Azerbaycan ordusunda askerî kâtip (leşker-nüvisi), ardından 1251'de (1835) Azerbaycan ordusunun malî işlerinden sorumlu bulunan müstevfi-i nizâmı olarak tayin edildi. Ordudaki bu görevi ona sadrazamlığı sırasında yapacağı malî reformlar için tecrübe kazandırdı.

Mirza Takî bu dönemde üç resmî seyahat yaptı. İlkinde Rus elçisinin Tahran'da öldürülmesi münasebetiyle özür beyan etmek için 1829-1830 yıllarında Hüsrev Mirza başkanlığında bir heyetle Rusya'ya gitti. On ay süren bu gezi esnasında Tiflis, Moskova ve Saint Petersburg'da okulların yanı sıra bazı sanayi kuruluşlarını görme fırsatı buldu; izlenimleri ona İrân'da yapacağı reformlar için geniş bir ufuk sağladı. 1253'te (1837) ikinci gezisinde Velihaht Nâsırüddin Mirza ile birlikte Eri-

van'a gitti. Orada Rus Çarı I. Nicholas'la görüştü. Üçüncü gezisini, 1843-1847 yılları arasında "müşirüddeve" unvanıyla başkanı olduğu bir heyetle birlikte Osmanlı-İrân sınır ihtilâflarını görüşmek üzere Erzurum'a yaptı. Osmanlı, Rus ve İngiliz temsilcileriyle sürdürülen görüşmeler sonunda İrân-Osmanlı sınırı tesbit eden 16 Cemâziyelâhîr 1263 (1 Haziran 1847) tarihli Erzurum Antlaşması imzalandı. Mirza Takî, Türkiye'de görevli bulunduğu zaman içerisinde Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği Tanzimat ıslahatının sonuçlarını görme fırsatı buldu. İrân'a dönünce vezîr-i nizâm ve on beş yaşındaki Velihaht Şehzade Nâsırüddin'e lababaşı olarak tayin edilen Mirza Takî, 1264 (1848) yılında Muhammed Şah'ın vefatı üzerine velihaht tarafından emîr-i nizâmîliğe (başkumandanlık) getirildi ve tahta çıkma töreni için gereken hazırlıkları yapma göreviyle Tahran'a gönderildi. Nâsırüddin Mirza tahta çıktıktan sonra onu sadrazam (şahs-ı evvel-i İrân) tayin etti ve kendisine "emîr-i kebîr" ve "atabeg-i a'zam" unvanlarını verdi (Zilkade 1264 / Ekim 1848); ayrıca kız kardeşiyle evlendirdi.

İrân'da sadâret makamına ulaştıktan sonra siyasî, ekonomik ve sosyal alanlarda birçok problemle karşılaşan Mirza Takî Han bunları çözüme kavuşturmak ve ülkeyi daha iyi bir seviyeye ulaştırmak için bir dizi ıslah hareketi başlattı. Buna zemin hazırlamak amacıyla kötü gidışten sorumlu tuttuğu birçok eski vali ve yöneticiyi görevden aldı. Mirza Âkâ Han Nûrî başta olmak üzere pek çok kişi onun sadârete getirilmesinden hoşlanmadı ve makamından uzaklaştırılması için entrikalara başladı. Tahran'da toplanan Azerbaycanlı askerler Mirza Takî'nin görevden alınıp idam edilmesini istedilerse de bu girişim sonuçsuz kaldı (1849). Bâbilîğin kurucusu Seyyid Ali Muhammed Bâb'ın çıkardığı isyan da bastırıldı ve kendisi Tebriz'de idam edildi (1266/1850). Bunları diğer bazı isyan hareketleri izledi. Meşhed'

Mirza Takî Han